

ÇUKUROVA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2458-7559

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.1>

CİLT 1, SAYI 1, KIŞ 2015

s. 58-74

HAC VE ASKERİ YOL ÜZERİNDE BİR MENZİL: ADANA MENZİLİ¹

Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI²

Özet

Osmanlı Devleti'nde haberleşmenin yapılabilmesi için ulakların at değiştirmek, dinlenmek ve geceyi geçirmek için durdukları, sefere giden veya dönen ordunun konakladığı, hacıların hac yolu üzerinde dinlendikleri bina veya yer anlamında kullanılan menzil sözlük anlamıyla bir günlük yol, yol üzerindeki konak yerleri ve ev manalarındadır. Osmanlı Devleti'nin menzil teşkilatı denilince resmî posta teşkilatı akla gelmektedir. Devlet, doğuda ve batıda üçlü yol ağı ile bütün yolları İstanbul'a bağlamıştır. Adana bu yol ağından Üsküdar'dan başlayarak Halep-Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye kadar uzanan sağ kolu üzerindedir.

Bu çalışmada amacım XVI. yüzyılda kurulan Osmanlı menzil teşkilatı içerisinde haberleşme, askerî amaçlar dışında hac yolu üzerinde olması hasebiyle ayrı bir ehemmiyete sahip Adana menziline işleyişi, sorunları, sorunları gidermek için devletin aldığı tedbirler, bu bağlamda menzilin gelir ve giderleri ele alınacaktır. Böylece Adana menziline ve Adana'nın Osmanlı menzil sistemi içerisindeki önemi ortaya konulmuş olacaktır. Bu araştırmayı yapabilmek için Osmanlı arşiv belge ve defterlerinin yanı sıra Adana sicillerinden istifade edeceğim.

Anahtar Kelimeler: Hac, Adana, menzil, ulak

A MENZİL ON THE PILGRIMAGE AND MILITARY ROAD: MENZİL OF ADANA

Abstract

Menzil is the place, that messengers stops to change horses, rest and spend the night for the communication in Ottoman Empire, going or returning campaigning army stays and hajj pilgrims rest on their way to building or place. Lexical meanings of menzil is one-day way, staging station on the route or house. When Ottoman Menzil organization mentioned official postal service comes to mind. State linked whole roads to Istanbul with triple road web in the east and west. Adana is on the right route which begins from Üsküdar and ends in Mecca and Medina by passing over Aleppo and Damascus.

My aim in this study examine functioning, problems, precautions of state to solve problems and incomes and outcomes of menzil of Adana that out of communication and military purposes because of its location on the Hajj route has separate significance within established menzil organization of Ottoman Empire in 16th century.

Keywords: Pilgrim, Adana, menzil, ulak

¹ Bu çalışma 17-19 Nisan 2015 tarihlerinde Adana'da gerçekleştirilen 1. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu'nda sunulan aynı başlıklı sözlü bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

² Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, e-posta: zyagci@hotmail.com

GİRİŞ

Osmanlı menzil teşkilatının kuruluşu Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar gitmektedir². Ondan önce var olan ulak hükmü uygulamasının halk üzerinde oluşturduğu yükün artmasından dolayı Kanuni Sultan Süleyman tarafından görevlendirilen Lütfi Paşa *ulak hükmü*³ yerine *in'am hükmünü* getirmek suretiyle menzil teşkilatının kurulmasını sağlamıştır⁴. Yeni kurulan bu teşkilat ile devlet, ulakların yolları üzerinde bulunan herhangi birinden istedikleri gibi beygir almalarının önüne geçmiştir⁵. Fakat Lütfi Paşa, sistemin giderlerinin nasıl karşılanacağı, üzerinde durmamaktadır⁶. Mustafa Alî konuya açıklık getirerek menzilin bulunduğu yerdeki ahalinin bir kısmının bu hizmetleri karşılığında bir takım vergilerden muaf tutulduklarını yazmaktadır⁷. Mustafa Alî'nin yaşadığı döneme tekabül eden bir kayıt bu durumu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Emir 18 Eylül 1593 tarihinde Adana hâkimine ve Adana kadısına gönderilmiştir. Buna göre; Adana ve Misis menzilleri giderleri menzilkeş⁸ tayin edilen halk tarafından karşılanmaktadır. Menzilkeşler menzil beygiri beslemek karşılığında avarız ve nüzül vergilerinden muaf tutulmuşlardır⁹. Ancak menzillerin kuruluşunun ilk aşamasını oluşturan bu sistem 1691 ve 1696 yıllarında düzenlemelerle şekillendirilmiş ve menzil olarak tespit edilen yerlerde menzilhanelerin kurulması sağlanmıştır¹⁰. Bu düzenlemeler çerçevesinde Osmanlı yol sisteminin bütün menzillerine ait tutulan kayıtların sayısı da bir hayli artmıştır. Bu kayıtlar defterdarlık kalemlerinden mevkufat kaleminde yer alan Menzil Halifelîği'nde yer almaktadır¹¹.

² Menzil kelimesinin sözlükteki anlamı “ev, konak, bir günlük yol, mesafe” nihayet sistem olarak bizi ilgilendiren manası yollardaki “konak yeri”dir.. Kelime nüzül kökünden türemiştir. Çoğulu ise menazil kelimesidir. Nüzül ise sözlükte “inmek, konaklamak, misafir olmak” anlamında yer almaktadır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998, s. 617; Osmanlı Devleti'nde menzil ise haberleşme teşkilatını ifade etmekte olup posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu yeri ifade etmektedir. Yani menzil teşkilatı umumiyetle resmî haberleşmeyi sağlamak üzere kurulmuş bir teşkilattir. Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, *TDVİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 159. Osmanlı Devleti'nden önce var olan Türk-İslam devletlerinde *berid*, Moğallar ve onların bir devamı olan İlhanlılarda *yam* adıyla haberleşmeyi sağlayan bir teşkilatın var olduğu bilinmektedir. Berid için bakınız: İbrahim Harekat, “Berid”, *TDVİA*, V, İstanbul 1999, s. 498-501; Yam ve yamhane için ise bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, s. 282-284.

³ İn'am hükmü getirilmesine rağmen ulaklara verilen emirlerde ulak hükmü tabiri uzun süre kullanılmakla birlikte bazen menzil hükmü tabiri de kayıtlarda yer almıştır. Bu anlamda kayıtlar bazı mühime defterlerinin sonundadır. Bunlardan bir tanesi 94 numaralı mühimedir. Mühimme 94'de Sayfa 174, hüküm 251'den ulak ve menzil hükümleri bulunmaktadır. BOA. A:DVN.MHM., nr. 94, s. 174; Bir diğeri ise 57 numaralı defterdir. Bu defterin 105 ila 118 sayfaları arasında menzil, ulak hükmü vardır. BOA. A:DVN: MHM. nr. 57, s. 105-118.

⁴ Lütfi Paşa, *Âsafnâme* adlı eserinde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. ...sadâretim zamanında menzil bârgîrleri bazı köşelerde vaz ettim... Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326, s. 11.

⁵ Elinde ulak hükmü bulunan görevliler sadece kendileri için halkın beygirini almamaktaydılar. Adamlarının ve eşyalarının taşınması için de ulak hükmünü kullanmaktaydılar. Hatta halkın elindeki en iyi beygirleri seçmekteydiler. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 182-184.

⁶ Nesimi Yazıcı, “II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: “Ref'i Menzil Bedeli”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler*, İstanbul 1990, s. 159.

⁷ Mustafa Alî, *Nushatu's-Selâtin*, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 311, vr. 93a.

⁸ Menzilkeş, menzilin bulunduğu yerin halkını ifade etmektedir. Menzilkeş tayin edilen halk menzilin giderlerini karşılamanın karşılığında avâriz-ı dîvâniye ve tekâlîf-i örfiye türünden vergilerin yanı sıra gayrimüslimler yeniçeri oğlanı vermekten muaf idiler. Hikmet Tongur, *Türkiye'de Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s. 109.

⁹ Cemal çetin, *Ulak Yol Durak*, İstanbul 2013s. 45-46.

¹⁰ Kamil Kepeci tasnifi 2555 numaralı defterde Anadolu'da ve Rumeli'de yer alan bütün menzillerin birbirlerine uzaklıkları kaydedilmiştir. Hatta iskeleler arasındaki uzaklıkları bile bu defterde bulmak mümkündür. BOA. KK., nr. 2555.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 127.

Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan *Maliyeden Müdevver Defterler* katalogu içerisinde menzillerin gelir giderleri ve işleyişleri ile ilgili birçok defter mevcuttur¹².

Menzil teşkilatı ile ilgili düzenlemeler 18. yüzyılda da devam etmiş ve I. Abdülhamid tarafından *Tataran Ocağı* kurulmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında bu defa menzilhaneler kiraya verilmeye başlanmıştır. Öncelikle Rumeli'de başlayan uygulama ile menzilhaneler kiraya çevrildiği için *kirahane* adını almıştır. 1777 yılından itibaren Anadolu'da da uygulamaya konulan kiraya verilmesi uygulaması ancak II. Mahmud döneminde tamamlanmış, 1824 yılında bütün menzilhaneler kiraya verilmiştir. Bu çerçevede menzillerin masraflarını temini amacıyla halkın *Ref-i Menzil* bedeli adı altında bir meblağ ödemesine karar verilmiştir¹³. Bu karara göre H 1254 (M. 1838-1839) yılında Adana menziline ref-i menzil bedeli 12.925 kuruştur¹⁴. Daha sonra masrafların artması ve parada yaşanan değer kaybına binaen kirahanelerin ref-i menzil bedeli 47.000 kuruşa yükselmiştir. Bu meblağın iki taksitte ödenmesi sağlanmıştır¹⁵.

Ref-i menzil bedeli uygulaması başlamadan önce Adana menziline masrafları şehir halkı tarafından karşılanmakta olup, kayıtlarda *Adana deruhde-i ahali-i kaza* şeklinde geçmektedir¹⁶. Bu kimi defterlerde *Mukataa-i Hasha-i Adana* şeklinde ifade edilmektedir¹⁷.

Ülkenin her tarafında gerekli askerî haberleşmeyi sağlamak üzere oluşturulan sistem gereği bir yerde menzilin kurulması için belirli şartların bir araya gelmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki bölgenin stratejik önemidir, diğeri bir önceki ve sonraki menzile olan uzaklığıdır. Bu amaç ve gaye çerçevesinde kurulan menziller ve menzilhaneler öncelikle ana yollar üzerinde tesis edilmekteydi. Osmanlı Devleti kendinden önce Anadolu'da ve Rumeli'de var olan yol ağını da kullanarak bir sistem oluşturmuştur¹⁸. Bu sistemin temel özelliği ana yol ağının dışında dahi haberleşmeyi sağlamak idi ki, o zaman ihtiyaca binaen geçici ya da ikincil öneme sahip menziller oluşturulurdu. Ancak sistem sivil haberleşmeyi sağlamayı amaç edinmemiştir. Bu nedenle sivil haberleşme umumiyetle kervanlar aracılığı ile yapılmıştır¹⁹.

ADANA'NIN ÖNEMİ VE MENZİL KURULMASI

Anadolu'nun güneyinde, Seyhan Irmağı'nın sağ kıyısında ve ovaya ulaştığı yerde ve en önemlisi Suriye ile Anadolu arasında yer alan bölgede kurulan Adana'nın tarihi MÖ 1650 yıllara kadar geri gitmektedir²⁰ Bu nedenle tarihi çağlardan itibaren konumu itibariyle Asya'yı Avrupa'ya

¹² Bu defterlerden Adana menzili ile ilgili olanları şunlardır: *MAD*, 9943, . 3995, 3179, 4004, 3878, 3858, 9031, 18817, 6221; bu kayıtlara göre devlet görevlileri menzillerden geçerken kaç beygir alacak tespit edilmiştir. Mesela *Kethüda-i bevvabine* 3, 15, mirahor-u evvele 20, mirahor-u saniye 13, ser bevvabin-i drgah-ı âli 12, silahşor 8, ağayan-ı gedükliyan 5, ağa-yı dergâh-ı ali 3, ağayan-ı enderun 2, çavuşan-ı divan 1, tataran 1, çukadaran 1 beygir verilmektedir. BOA. *C.NF.*, nr. 16148.

¹³ Ref-i menzil bedeli hakkında geniş bilgi için bakınız: Nesimi Yazıcı, "II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler...", s. 157-191.

¹⁴ BOA. *D.MKF.*, nr. 31732; Bu tarihte Kocaeli menzillerinin ref-i menzil bedeli ise 48.675 kuruştur. BOA. *D.MKF.d.*, nr. 31732, s. 2.

¹⁵ BOA. *ML.VRD.d.*, 4965, s. 4.

¹⁶ BOA. *KK.*, nr. 2996; *MAD*, nr. 4004, s. 198; nr. 4108, s. 28.

¹⁷ BOA. *MAD.*, nr. 53b; nr 9031, s. 93.

¹⁸ Adı başka olsa bile her devlet hâkim olduğu toprakların her tarafını idare etmek için bir haberleşme ağı oluşturmuştur. Mesela İnkalar bunlardan birisidir. Dağınık vaziyette And Dağlarının tepelerinde yer alan şehirlerle ile başkentin irtibatını sağlamak için haberleşme ağı oluşturmuşlar idi. Roma İmparatorluğu en uzak köşelerle haberleşmeyi sağlamak amacıyla oluşturduğu sistemde 40 Roma milinde bir konak yeri tespit edilmiştir. Bir Roma mili ise 1.480'dir. Her milin sonuna bir mil taşı konulmak suretiyle yol üzerinde işaretlemeler yapılmaktaydı. Konak yerleri, atların değiştirildiği, gerektiğinde görevlilerin kalabildiği yer olarak işlev görmekteydi. Erdenur Pehlivan, *Doğu Trakya'da Roma Dönemi Yolları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010, s. 33.

¹⁹ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, s. 16-17.

²⁰ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, Erzurum 2011, s. 9; Aynı yazar, "Adana Şehrinin Tarihi Gelişimi (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXI/3, Adana 2012, s. 288.

bağlayan yollar üzerinde yer alması tesadüfi değildir. Zira Anadolu Adana sınırları içerisinde yer alan Gülek Boğazı vasıtasıyla Mısır'a ve Suriye'ye açılmaktadır²¹. Ayrıca bir liman şehri olan Tarsus ile de doğrudan bağlantı kurabilecek konumdadır. Yine aynı konumundan dolayı Adana ve çevresi, başta Anadolu olmak üzere Suriye'nin güvenliğinin sağlanması açısından ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Nitekim Anadolu'da ve Suriye'de kurulan devletler güvenlikleri gerekçesiyle Adana ve çevresine hâkim olmak istemişlerdir²². Osmanlı menzil teşkilatı içerisinde yukarıda verdiğimiz bütün nedenlerden dolayı menzil kurulmasına karar verilen yerlerin başında Adana gelmektedir. Çünkü Adana sadece menzil yolu üzerinde değil güney ile yapılan ticaret yolu üzerindedir. Bütün bu sebepleri bir araya getirdiğimizde Adana'da menzil kurulması gereken yerlerin başında gelmektedir. İstanbul'dan ya da Anadolu'nun kuzey, orta ve batısından yola çıkan bir ulak, tüccar, asker, Arabistan, Mısır, Irak ve Suriye'ye gidecek ise mutlaka Adana'dan geçmek mecburiyetindedir²³. Buna Şark seferlerini eklediğimizde menzilin ehemmiyeti tam olarak ortaya çıkmaktadır. Mesela Lale devri İran savaşlarında bu durumu açıkça görmek mümkündür. İstanbul'dan deniz yoluyla getirilen mühimmat bu bölgeden sağlanan deve ve diğer taşıma araçları ile Hemedan gibi savaşın devam ettiği serhat bölgelerine götürülmesi sağlanmıştır²⁴.

Bütün bunlara ilaveten devletin güney vilayetleri ile haberleşmesini sağlayabilmesi için Adana'da bir menzil kurulmasına neden olmuştur. Suriye, Mısır ve Arabistan'ın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra Adana'nın bu haberleşme ağı içerisindeki yeri tartışmasız bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim Adana menziline geçen ulaklara baktığımızda gittikleri ve geldikleri yerler arasında Mısır, Sayda, Şam, Halep, Arabistan, Trablus, Medine başta gelmektedir²⁵. Buna her yıl Mekke ve Medine'ye giden hac kervanlarının ve Surre Alayı'nın da Adana'dan geçtiğini ve buranın hacılar için oturak yeri olduğunu eklersek menzilin Osmanlı menzil teşkilatı içerisinde ne denli önem arz ettiğini ortaya koymuş oluruz. Kısaca Adana Evliya Çelebi'nin tanımladığı şekilde latif havası, zengin bölge kaynakları sebebiyle menzil kurulmasını gerektiren bir konuma sahiptir²⁶.

Bu şekilde kurulan Adana menzili²⁷ Osmanlı menzil teşkilatı içerisinde sağ kol üzerinde yer almaktadır. Üsküdar'dan başlayan sağ kol Gebze, Dil İskelesi veya İzmit, İznik, Yenişehir,

²¹ Sargon Erdem, "Adana", *TDVİA*, I, İstanbul 1988, s. 348.

²² Besim Darkot, "Adana", *İA*, İstanbul 1978, s. 127; Tarih boyunca Adana ve çevresinde Hititler, Asurlular hâkim olmuşlardır. İran hükümdarı Keyhüsrev döneminde İran hâkimiyetine giren Adana'ya daha sonra Büyük İskender ele geçirmiştir. MÖ. 12'de Romalılar ele geçirmeden önce bölgeyi Mısır yönetmiştir. Adana'nın eski çağ tarihi hakkında geniş bilgi için bakınız: Ahmet Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV/ 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), Adana 2006, s. 67-102; Aynı yazar, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV/ 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.15-44; Mehmet Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, X/3, 2008, s. 117-133; Aynı yazar, "Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/2, İzmir 2010, s. 483-501; Adana 1360 yıllarında Türk hâkimiyetine girmiştir. Gelenek olduğu üzere şehirde bulunan kilise camiye çevrilmiştir. Bugün bu cami Yağ Camii olarak varlığını devam ettirmektedir. Menzil teşkilatının kurulduğu 16. yüzyılda 17 mahallesi bulunan bir şehirdir. Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyılda Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s. 47.

²³ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı...*, s. 157; 16 Mayıs 1762 tarihli menzil defterinde menzilden geçen ulakların nerelere gittikleri ve nerelerden bulabilmekteyiz. Buna göre; Adana menziline gidilen yerler Urfa, Urum Kale, Sayda, Mısır, Şam, Halep, Trablus, Arabistan, Cidde, Kudüs, Medine'dir. BOA. C.NF., nr. 48/2395.

²⁴ Bu dönemdeki Osmanlı İran savaşları ve sefer organizasyonu hakkında geniş bilgi için bakınız: Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş*, İstanbul 2013; İstanbul'dan gemilerle İskenderiye'ye getirilen mühimmat develerle Diyarbakır'a sevk edilmekteydi. Bunun için Adana başta olmak üzere çevre kazalardan deve talebi söz konusu olmaktadır. Deve taleplerine dair Adana beylerbeyine ve Adana Kadısına yazılan emirler şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir.

²⁵ BOA. C.NF., nr. 48/2395.

²⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyhatnâmesi*, III (1. Kitap), Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s. 30..

²⁷ Adana'da menzilin yerinin tam olarak tespit etmek zor olmakla birlikte 18. yüzyılda hanlar içerisinde Eski Menzil Hanı adı verilen bir han bulunmaktadır. Muhtemelen yeni bir han yapılmak suretiyle eski han terk edilmiş olmalıdır. Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı...*, s. 166.

Bozöyük, Eskişehir, Seyidgazi, Hüsrev Paşa Hanı, Iğın, Konya, Ereğli, Adana, Antakya'dan devam ederek Şam'a, oradan da Kutsal Topraklara (Harameyn/Mekke-Medine)'a uzanmaktaydı²⁸. Harameyn'e kadar gitmesi nedeniyle bu yola *Hac Yolu* adı verilmekteydi²⁹. Hacca gidenlerden biri olan Hacı Ali Efendi bu nedenle 1646'da Adana'ya gelmiş ve bu vesile ile eserinde Adana'yı betimlemiştir. Hacı Ali Efendi'ye göre; Adana her türlü turuncgillerin yetiştirildiği ve her türlü ağacın bulunduğu acayip şehirdir. Ceyhan Nehri'nin kenarında kurulduğunu belirttiğinden sonra bir konak sonra nehrin üzerinde kurulan Misis adını taşıyan bir köprü'nün bulunduğunu yazmaktadır³⁰. Adana hakkında bilgi veren bir başka hacı Kadri'dir. O da yol üzerindeki menziller hakkında kısa bilgiler verirken Adana'yı üç camisi, iki hamamı ve kapalı çarşısı ile büyük bir şehir olarak tarif etmektedir³¹. Adana menzili hacılar için sadece gelip geçilen bir yer değildir. Yukarıda belirttiğimiz gibi hacıların konakladıkları, ihtiyaçlarını giderdikleri bir konak yeridir. 1837'de bir Surre Emini'nin yolculuk masraflarını kaleme aldığı defter sayesinde bütün menzillerde hacıların neler aldıkları hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buna göre; hacılar burada iki gün konaklamışlar ve 2.692,5 kuruşluk harcama yapmışlardır³². Surre³³ ve hacılar için ehemmiyeti yadsınamaz bir gerçek olan bu yolun Adana menzili dâhilinde yer alan bölümü kimi zaman tamirat geçirmiştir. Zira Seyhan Nehri üzerinde yer alan Taşköprü³⁴ hacılar, ulaklar ve tüccarlar için önemli olduğundan dolayı köprü'nün bakımı ve tamiratının yapılması ehemmiyet kesp etmektedir. Nitekim köprü'nün korkulukları zaman zaman yıkılmış ve hacıların köprüyü kullanmaları güçleşmiştir. Bunun üzerine devlet Adana beylerbeyine ve kadısına gönderdiği emirlerle yolun düzeltilmesi, köprü'nün korkuluklarının tamir edilmesini istemiştir. Emirlerde hacıların çektiği zorluğa bilhassa dikkat çekilmektedir³⁵.

²⁸ 17. Yüzyıl sonlarına kadar Surre Alayı İstanbul-Konya-Adana-Antakya-Halep-Şam güzergâhını takip etmekteydi. 18. yüzyıl başlarından itibaren ise Halep'e gidilmeyerek Antakya'dan Şam'a geçilmeye başlanmıştır. İzzet Sak- Cemal Çetin, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 19, Konya 2005, s. 213.

²⁹ Roma döneminde hac yolunun Adana'dan geçmekteydi. Ancak Ankara'dan güneye inerek, Tarsus'a gelmekte ve oradan Antakya'ya geçerek buradan Kudüs'e ulaşmaktaydılar. Nilgün Elam, "Bizans Anadolu'sunun Ticari ve Dini (Hac) ve Askerî Yol Ağı", *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, I, İzmir 2011, s. 550; Adana'yı kullanmayan Hıristiyan hacı adayları muhtemelen deniz yoluyla Antakya'ya geçmiş olmalıydılar. Bu yol Hıristiyan dünyası için vazgeçilmezdi. Kudüs'te hacı olmak isteyen Hıristiyanlar için deniz yolu dışında bu yoldan başka alternatif bir yol yoktu. İstanbul'dan yolculuğuna başlayan bir hacı adayı Kadıköy, Gebze, Libyssa, Nicomedia, Nicaea, Ankara, Tarsus, Antakya güzergâhını takip etmek zorundaydı. Kamil Doğanç, *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik Bir İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 3.

³⁰ Sadettin Baştürk, "Bir hac yolcusunun Gözünden İstanbul'dan Hicaz'a Osmanlı Şehirleri", *International Journal of Human Sciences*, (10)1, s. 154.

³¹ Menderes Coşkun, "Station of the Pilgrimage Route İstanbul tı Mecca Via Damascus on the Basis of the Menazilü't-Tarik İla Beyti'llahi'i-'Atik By Kadri (17th Century)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 21, İstanbul 2001, s. 312.

³² Hacıların aldıkları malzemeler içerisinde ekmek, et, sadeyağ, arpa, saman, katran yer almaktadır. Ayrıca yol için et, sadeyağ, sabun gibi malzemeler almışlardır. Münir Atalar, "Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", *OTAM*, Sayı: 4, Ankara 1993, s. 60.

³³ Kelime manası olarak surre *para kesesi* demektir. Osmanlı Devleti'nde Mekke ve Medine'ye gönderilen para, altın gibi değerli birçok şeyden oluşan hediyelere surre adı verilmektedir. Bunun düzenlenen törene ise Surre Alayı denilmektedir. Murat Akgündüz, "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü", *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 22, İzmir 2005, s.107; Abbasiler döneminde başlayan bu gelenek Osmanlı Devleti tarafından sürdürülmüştür. Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s.3-5; İlk defa Yıldırım Bayezid döneminde gönderilmeye başlayan surre imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Kubbe altında devlet ileri gelenlerinin katıldığı törenle para ve hediyelerin Surre Emini'ne teslimi ile başlayan yolculuğa hacılar iştirak etmektedir. Anadolu'daki yol ağından sağ kolu kullanan Surre Alayı ve hacılar kurban bayramından hemen önce Mekke'ye ulaşmaktaydılar. Hac farızasının yerine getirilmesinden sonra kabile geri dönüş yoluna başlamaktaydı. Geniş bilgi için bakınız: Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, s. 97-100.

³⁴ Seyhan nehri üzerinde 319 metre uzunluğunda 21 gözlü bir köprüdür. Bugün 14 gözü sağlam olan köprü Roma İmparatoru Hadrianus tarafından 117-118 yıllarında inşa edilmiştir. Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyılda Adana Tarihi*, s. 226.

³⁵ H. 1147 (1734-1735) senesinde nehir üzerindeki taş köprü'nün korkulukları yıkılmış ve hacıların geçtiği yol zarar görünce maliyeti Adana dönüm, duhan mukataasından karşılanmak üzere Adana ayanı Mustafa Ağa marifetiyle tamir

Hacılar sadece yolun bozulması ya da köprü korkuluklarının yıkılması sonucu zorluk çekmemektedirler. Zaman zaman ortaya çıkan problemlerden istifade eden eşkıyalar da hacılar için hayati tehdit oluşturmaktaydılar³⁶. Devlet, Surre Alayı ve hacılar yola çıkar çıkmaz ya da çıkmadan önce yol üzerindeki beylerbeyi, mütesellim, kadı ayan, zabitan ve iş erlerine gönderdiği emirlerle güvenliğin sağlanması, her bir sancaktan diğerine teslim edilmesi için gereken tedbirlerin alınmasını sağlamaktadır³⁷. Buna dair Adana mahkeme kayıtlarında bilgi bulmak mümkündür. Mesela 1717'de sadece Adana'da değil Halep, Diyarbakır, Hama, Humus, Maraş taraflarında Arap, Kürt ve Türkmen eşkıyasının hacılar ve gelip geçen yolcular ile tüccarlar için büyük tehlike arz etmektedir. İstanbul'dan Aralık 1717 başlarında vezir Ali Paşa'ya gönderilen ferman ile güvenliğin sağlanması, halkın mal ve can emniyetinin tesis edilmesi istenmektedir³⁸. Yine bu meyanda bir başka emir H. 1216 (M. 1801-1802) yılında Adana mütesellimine gönderilmiş olup hacıların Adana'dan Hama'ya varıncaya kadar nüzül eyledikleri menzillerde ve yollarda güvenliklerinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması talep edilmektedir³⁹. Sebebi belirtilmemekle birlikte bu nedenden dolayı olmalı hacıların yolu Tarsus Kazası'na kaydırılmıştır. Daha sonra yol yeniden Adana menziline tahvil olunmuştur⁴⁰. Nihayet 19. yüzyıla geldiğimizde eşkıya tehdidi had safhaya ulaşmıştır. 1863 yılında Payas yolunda eşkıyanın Surre Alayı'nı gasp etmesi üzerine Sadrazam Keçeci-zâde Fuad Paşa yolun değiştirilmesi için teklif vermiştir. Onun teklifi kabul görerek hacıların ve Surre Alayı'nın deniz yoluyla gönderilmesine başlanmıştır. Bundan sonra Surre Alayı İstanbul'dan Beyrut'a oradan da Şam valisinin nezaretinde kara yoluyla Mekke'ye gönderilmiştir⁴¹.

ADANA MENZİLİNİN İŞLEYİŞİ

Adana menzili Adana vilayeti içerisinde tek menzil değildir. Menzillerin bir diğer kurulma aralığı coğrafi şartlara göre değişmekle birlikte 30-40 km arasındadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde menzil aralıkları belirlenirken uzaklık birimi olarak umumiyetle saat birimi esas alınmıştır⁴². Buna göre Adana vilayetinde Adana'dan başka Dölek, Kurdkulağı ve Payas menzilleri bulunmaktadır ki, bu toplam 4 menzil anlamına gelmektedir⁴³. Her birisi ayrı menzilciler tarafından işletilen bu menzillerden Adana menzili kendisinden önce yer alan Tarsus Sancağı'na tabi Kusun Kazası dahilinde yer alan Dölek menziline 18 saat uzaklıktadır. Yine in'am hükmüyle Adana menziline gelen ulaklar Sis Sancağı'nın kaza merkezine tabi Kurdkulağı menziline gitmek

edilmesi istenmiştir. Tamirat için harcanan toplam meblağ 11.836 kuruştur. AŞS., nr. 38, h. 73; nr. 128, h. 99; Adana dahilinde yer alan Gülek ve Berendi yolunun bakım ve onarımı ayrıca yapılmıştır. Buna dair çalışmaya 1701 yılında başlanmış, Mustafa bin Ahmed 10 akça yevmiye ile görevlendirilmiştir. Masrafının Ramazanoğlu Halil bey Vakfından karşılanması sağlanmıştır. Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı...*, s. 158.

³⁶ Tehlike özellikle derbend yerlerinde yaşanmaktadır. Sis derbendi bu anlamda dikkat çekmektedir. 11 Muharrem 114 tarihli emirde derbendin eşkıyadan korunması istenmekte, 300 haneli Sis halkı bu görevleri karşılığında tekâlif-i örfiye ve tekâlif-i şakka gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu anlamda gönderilen emirde derbendin Gazi Mehmed Han zamanında kurulduğu üzerinde durulmaktadır. AŞS., nr. 134, h. 94.

³⁷ 19 Şubat 1765 tarihli iki emir hacıların ve Surre'nin güvenliğinin sağlanması amacıyla Adana mütesellimi, ayarı, yeniçeri serdarı gibi görevlilere gönderilmiştir. AŞS., nr. 28, h. 80, 81; nr. 129, h. 85.; İzzet Sak- Cemal Çetin, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri", s. 202.

³⁸ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı...*, s. 158.

³⁹ Görev başta Adana mütesellimi olmak üzere yol üzerindeki kazaların kadı, naip, yeniçeri serdarı, kethüda yeri, ayan ve işlerine verilmiştir. Görevin çerçevesi Hacıların Adana'dan Hama'ya varınca menzillere nüzül eyledikleri mahallerde geceleri emniyet hasıl olunması için muhafazalarının sağlanması şeklinde çizilmiştir. AŞS., nr. 60, h. 7; h. 41.

⁴⁰ AŞS., nr. 60, h. 29.

⁴¹ Murat Akgündüz, "Surre-i Hümâyûn Geleneği...", s. 110.

⁴² Uzunluk ölçüsü olarak saat ve gün en iyi şekilde ifade edilmektedir. Menzillerin arasındaki uzaklık da aynı birim üzerinden değerlendirilmiştir. Bakınız: BOA. KK., nr. 2555; MAD., nr. 4004; 3217; 10492; Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi", Belgeler, II, S.3-4, Ankara 1965, s.43-81.Cemal Çetin, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci", Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, s. 451-453.

⁴³ BOA. MAD., nr. 9943, s. 9a.

için 12 saat yol kat etmek zorundadırlar⁴⁴. Menzil defterlerinde ve belgelerde adı geçtiği halde Adana menziline hiç ulak gönderilmeyen Misis menziline olan uzaklık ise Dölek menziline olan uzaklığın üçte biri mesafede olup 6 saattir⁴⁵. Bir önceki cümlede belirttiğim gibi hiçbir defter ve belgede Misis menziline ulak gelip gitmediğinden beygir gönderilmemiştir. Haliyle bu menzile dair masraf da menzil defterlerinde yer almamaktadır. Fakat Adana menziline diğer menzillere olan uzaklığı verilirken Misis menziline olan uzaklığının da kaydedildiği defterler vardır⁴⁶. Kurdkulağı ve Dölek menzillerine bulunduğu konumu itibarıyla devamlı surette beygir verilmiştir. Her iki menzile ile olan ulak trafiği arasında çok büyük bir fark yoktur. Mesela H. 1118 (1706-1707) ruz-ı hızırından 1119 (1707-1708) ruz-ı hızırına kadar geçen bir yıllık süreçte Kurdkulağı menziline sürücülerle birlikte 905 beygir verilirken Dölek menziline 769 beygir tahsis edilmiştir⁴⁷. H. 1120 (1708-1709)-1121 (1709-1710) yılı için ise Kurdkulağı menzili için bu rakam 796, Dölek menzili için ise 701'dir⁴⁸. Ancak bazı dönemlerde her iki menzil arasında az da olsa işlerlik farkı ortaya çıkmıştır. H. 1123 (1711-1712)-1124 (1712-1713)'de Adana menziline Kurdkulağı menziline 1.312, Dölek menziline 1.258 beygir verilmiştir⁴⁹. H. 1136 (1723-1724)-1137 (174-1725) yılında ise fark neredeyse iki katına çıkmış olup, Kurdkulağı menziline 1.582, verilirken Dölek menziline ise 971 beygir tahsis edildiği görülmektedir⁵⁰. Bu sayının değişmesinde Osmanlı İnan savaşlarının etkisinin büyük olduğu görülmektedir⁵¹. Her iki menzile verilen beygirlerin yıllara göre sayıları ve masrafları tablo 2'de gösterilmiştir.

Böylece Adana menziline hizmet verdiği yolun mesafesi 30 saat, yani 170 km'dir. Adana menziline sağ kolun başlangıç noktası olan Üsküdar menziline olan uzaklığı ise 195 saattir ki, toplam 1109 km etmektedir⁵². Bu menzillerden sadece haberleşmeyi sağlayan ulaklar istifade etmemektedirler. İmparatorluğun her bir kazasına, sancağına, eyaletine tayin edilen kadıdan naibe, sancakbeyinden beylerbeyine birçok görevli menzillerden istifade etmektedirler. Bu görevlilerin görev yerlerine varıncaya kadar geçtikleri menzillerden ne suretle yararlanacakları ve menzillerin onların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla neler yapacakları merkezden gönderilen emirlerde açıkça belirtilmektedir. Mesela Halep, Şam beylerbeyleri, sancakbeyleri Adana menziline mutlaka geçmek zorundadırlar. Bunlardan bir tanesi 19 Ocak 1731 tarihli emre göre Şam valisi olarak tayin edilen El-Hac Abdullah Paşa'dır. Kapı halkı ve maiyeti ile birlikte görev yerine gittiğinden menzillerde gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmektedir⁵³. Vezir Ahmet Paşa'da aynı yıl Sayda valisi tayin edilmiştir. Görev yerine gidebilmesi için menzilin bulunduğu kazaya duhul ettiğinde gerekli menzil beygirlerinin sağlanması emredilmektedir⁵⁴. H. 1156 (1743-1744) yılında İnan tarafına görevlendirilen Sadrazam ve dairesi için Üsküdar'dan Halep'e varıncaya kadar yol üzerindeki bütün menzillerde gerekli tedbirlerin alınması amacıyla emirler gönderilmiştir. Bunun için Adana menziline 2 günlük zahire (18.000 kile arpa), 3.000 kile un, 300 kile has un, 4.800 kantar saman, 690 araba odun, 390 araba ot, ve 900 vukiyye

⁴⁴ Kurdkulağı menzili için bakınız: Hayriye Akıl, "Eski Halep Yolu Üzerinde Kurt Kervansarayı ve Camisi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV/ 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s.141-160.

⁴⁵ BOA. MAD., nr. 3995, s. 117a; MAD., nr. 3179, s. 441b; nr. 3217, s. 22a.

⁴⁶ Bu kayıtlardan bazıları şunlardır: BOA. MAD., nr. 3995, s. 117a; MAD., nr. 3179, s. 441b; nr. 4004, s. 198;

⁴⁷ BOA. D.MKF., nr. 27911, s. 9;

⁴⁸ BOA. D.MKF., nr. 27943, s. 9.

⁴⁹ BOA. D.MKF., nr. 27991, s. 1.

⁵⁰ BOA. D.MKF., nr. 28474, s. 28.

⁵¹ Bu dönemdeki Osmanlı İnan savaşlarında Adana'nın rolü için bakınız: Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş*, s. 32-34; 54-55.

⁵² Cemal çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 110.

⁵³ AŞS., nr. 129, h. 94.

⁵⁴ AŞS., nr. 129, h. 93.

kömür kazadan satın alınmak suretiyle teminin sağlanması ferman olunmuştur⁵⁵. Adana menziline hangi devlet görevlilerinin istifade ettiğini menzil defterlerinde bulmak mümkündür: 1762 yılındaki kayda göre; Şam kapı kethüdası, Defterdar çukadarı, Sadrazam çukadarı, Mevacip Çavuşu⁵⁶, Ocakbaşı çavuşu, Zaim çukadarı, Bekir Paşa çukadarı, Kapıcı başı Osman Ağa, Vezir kethüda kâtibi Ali Ağa, Şam bina emini, Şam çukadarı, Bağdat valisinin çukadarı, Arpa Emini çukadarı, Sadrazam kethüdası çukadarı, Mühimmat Ağası, Ocak çavuşu, Arpa Emini, Surre Emini, Salyaneci çavuşu, Zaim Ağa, Sakabaşı, Silahşor, kadıasker çukadarı, kapıcıbaşı ulakların haricinde menzili kullanmışlardır⁵⁷.

Yine Şark seferi için ordu için Adana'dan 50 günlük tayinat talep edilmiştir. Ancak taelp edilen zahire temin edilemeyince bu defa durumun tetkiki için mübaşir tayin edilmiştir⁵⁸. Mübaşir raporunu göremiyoruz, ama Adana halkının zahirenin temin edilememesinin nedeni olarak çektikleri sıkıntıyı gösteren padişaha yazdıkları bir arz mevcuttur⁵⁹.

Adana menzili içi bir başka önem ise Halep, Mısır, Şam, ve Trablusşam eyaletlerinin hazinelerinin nakli meselesi idi. Yıllık olarak toplanan vergilerden yerinde gerekli harcama yapıldıktan ve masraflar düşüldükten sonra fazlası merkezi hazineye gönderilmekteydi ki bu durum menzillerde güvenlik tedbirlerinin artırılması zorunluluğunu doğurmaktaydı. Buna bir de zaman zaman meydana gelen eşkıyalık olaylarını eklediğimizde menzillerde güvenliğin sağlanmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Merkezden yerle amirlere gönderilen emirlerde bu tehdidi en aza indirmek ve hazinenin güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaşmasını sağlamak için görevlilerin gündüz yol almaları, tehlikeli bölgelere gelindiğinde ise güvenliğin artırılması üzerinde önemle durulmaktaydı. Nitekim 1725 yılında Sayda valisi Osman Paşa yol üzerindeki kadı, mütesellim, ayan ve yeniçeri serdarlarına gönderilen buyrultuda Sayda ve Beyrut mukataası malından elde edilen 100 kese akça tutarındaki hazinenin salimen İstanbul'a ulaştırılması her kazada güvenilir kişilerin pasban⁶⁰ tayin edilmek suretiyle hazinenin güvenliğinin sağlanmasını istenmiştir. 1743 yılında bu defa nakledilecek hazine Sayda ve Trablusşam'ın kalemiyye akçalarıdır. Görevli kişi Mustafa adlı birisi olup ferman Adana dahil yol üzerindeki bütün yöneticilere gönderilmiştir⁶¹.

Bu kadar işlek bir yerde ve tarik-i cadde üzerinde bulunan menzilin 18. yüzyıl başlarında ortalama gideri 1622,5 kuruş olup bu meblağın 870 kuruşu Adana hası gelirlerinden sağlanmaktadır. Bu meblağın 870 kuruşu 1118 (1706-1707) yılında Adana kazası halkı tarafından avarız ve nüzül vergileri mukabili ödenmektedir⁶². Tabii ki bu meblağ, zaman içerisinde menzilin hizmet verdiği çerçevenin artması, azalması veya enflasyona bağlı olarak değişmiştir. Nitekim 1671'de beygir sayısı 4 olup yıllık masrafı 390 kuruştur. Bu 46.816 akça etmektedir⁶³. Bu tarihte menzilde beygirler için arpa ve saman başta olmak üzere günlük 26

⁵⁵ AŞS., nr. 17, 134a-2; Çakıd hanına geldiklerinde ise Adana kazasından bir günlük zahire istenmiştir. Bunlar; 1.000 kile arpa, 1.000 kile un, 100 kile has un, 1600 kantar, saman, 230 araba odun, 130 araba ot, 300 vukiyye kömür. AŞS., nr. 17, 134a-1.

⁵⁶ Mevacib çavuşu hazine götürmektedir.

⁵⁷ BOA. C.NF., nr. 48/2395.

⁵⁸ AŞS., nr. 17, 177-1.

⁵⁹ AŞS., nr. 17, 26a-1; bundan önceki sefer için de Adana ve Tarsus kazalarından askerin tayinatı için zahire ve ot, saman, odun talep edilmiştir. Ordu bu sırada Dölek menziline yerleşmiştir. 6300 kile arpa, 100 kile un, 100 kile has un, 1500 kantar saman, 200 araba odun, 100 araba ot, 400 vukiyye kömürden talep edilenleri zaruri ihtiyaç maddeleri olduğu anlaşılmaktadır. BOA. C.NF., nr. 1107/48964.

⁶⁰ Pasban bekçi, gözcü demektir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 541.

⁶¹ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazası...*, s. 159.

⁶² Bu durum 1119 tarihine kadar bu şekilde devam etmiştir. BOA. MAD., nr. 3217, 22a.

⁶³ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, s. 61, 3 Ramazan 1081, BOA. MAD., nr. 4108, s. 28; 14 Mayıs 1691 tarihli bir kayıta menzilin beygir sayısı 4 olup, gideri 60.576 akçedir. Bu gelirden menzili arpa, saman başta olmak üzere harcama yapmaktadır. Bu tarihlerde bir beygirin günlük masrafı 20 akçadır ve 4 beygir için bu meblağ 80 akçaya çıkmaktadır. Adana menzili yılda 354 gün yani bütün bir yıl kesintisiz hizmet vermektedir. BOA. MAD., nr. 3878, s. 54.

akça harcanmaktadır. 4 beygirden bu masraf günlük 104 akçadır. Adana menziline hemen hemen yılın tamamından hizmet verdiğini biliyoruz ki defterde 354 gün olarak kayıt edilmiştir, beygirler için yıllık 30.816 akçe harcandığı tespit edilmektedir. Bu gider *mukataa-i hasha-i Adana* malından ödenmektedir⁶⁴. 23 Temmuz 1708 tarihli defterde ise menzilin beygir sayısı 12'ye yükselmiştir⁶⁵. Bu durum bütün menziller için neredeyse aynıdır. Artan ulak trafiğine bağlı olarak bütün menzillerde beygir sayısı artırılmıştır. Menzilin yıllık masrafı ise 1.770 kuruş olup, yine Adana kazası halkı menzilkeş olarak bu masrafı gelirinden karşılamaktadır⁶⁶. Fakat bu beygir sayısı M. 1718/1719 yani H. 1127 yılında bir beygir tenzil edilerek 11'e düşürülmüştür⁶⁷. Bu durum 1817 yılına kadar devam etmiştir. Çünkü 17 Haziran 1817 tarihli bir kayıta menzilci Ahmed'in idare ettiği Adana menziline beygir sayısı 11 olarak kaydedilmiştir. Yıllık masrafı ise 1.622 kuruştur. Bu meblağ Adana kazası avarız mukataasından karşılanmaktadır. Fakat bu meblağa Adana imdâdiyyesinden 2.500 kuruş havale edilmiştir⁶⁸. Bu takviye 1821 yılında da yapılmıştır⁶⁹.

9 Ağustos 1717 tarihindeki menzil defterinde Anadolu'daki menzillerin masrafları kalem kalem kaydedilmiştir. Buna göre; ekmek, koyun eti, yağ (revgan-ı sade), un, soğan, tuz, odun, tavuk, yumurta, nan-ı has (ekmek), saman, çeşitli sebzeler, arpa menzilde tüketilen maddeleri göstermektedir. Bu alınanların ücreti 507,5 kuruştur⁷⁰. Haziran 1776 tarihli menzilci Adana menzilhanesinde beygirlerin masrafı 797,5 kuruşa baliğdir⁷¹. Ancak Adana Şer'iyye sicillerinde yer alan tevzi defterlerinde kazanın masrafları verilirken menzilcilere ödenen meblağlar da kayıt edilmiştir. Tevzi defterlerine göre Adana menziline yıllık masrafı umumiyetle 10.000 kuruştur. Mesela H. 1162 (1748-1749) yılı tevzi defterinde menzilin birinci taksiti için 5.000 kuruş kaydedilmiştir⁷². 15 Şevval 1181 tarihli bir temessükte menzilci Süleyman Beşe 1181 (1767-1768) Martı ibtidasından başlamak üzere menzili 13.000 kuruşa uhdesine almıştır. Bu meblağın 1.000 kuruşu mutat olduğu üzere saray ve mahkemeye teslim olunduktan sonra kalan 12.000 kuruşu menzilci Süleyman Beşe'nin vekili Dellalzâde ElHac Mehmed Efendi yedinden ceste ceste ödenmek üzere temessük verilmiştir⁷³.

Bir menzilhanede neler bulunduğunu tespit etmek çok kolay değildir. Çünkü menzillere ait kayıtlarda görevliler belirtilmesine rağmen menzilhanenin tefrişatı kayıt edilmemektedir. Bu tespit ancak dolaylı yoldan yapılabilmektedir. Bu yollardan birisi menzile yapılan alımların kalem kalem defterlere yazılmasıdır ki yukarıda buna dair örneği görmek mümkündür. Diğer bir yol ise bir menzilci terekesidir. Tereke ölenlerin geride bıraktıkları malları teke tek kadı

⁶⁴ BOA. MAD., nr. 3858, s. 53b.

⁶⁵ 1715 yılında beygir sayısı hala 12'dir. BOA. MAD., nr. 4004, s. 199.

⁶⁶ BOA. MAD., nr. 4004, s. 198.

⁶⁷ BOA. MAD., nr. 4004, s. 199.

⁶⁸ BOA. MAD., nr. 9031, s. 93; Takviye Adana cizyesi gelirinden yapılmıştır. s. 99; H. 1145 (1732-1733) yılında Menzilci Mehmed Beşe'ye iki taksit halinde 2.250 kuruş imdâdiyye ödenmiştir. AŞS., nr. 126,, 281.

⁶⁹ BOA. C. NF., nr. 27 B 1332. Bu durum sadece Adana menzili için geçerli değildir. 1776 yılında Dölek menziline Tarsus mukataası malından 2.500 kuruş takviye yapılmıştır. BOA. MAD., nr. 6221, s. 11-12, h. 1; tespit edebildiğimiz kadarıyla bu takviye ilk defa H. 1157 (1744-1745) yılında yapılmış olup Adana'ya bağlı Kara İsalu Kazası'ndan takviye yapılmıştır. Ancak emirde miktar belirtilmemektedir. Emirde dikkat çeken husus imdâdiyye bahanesi ile halkın rencide edilmemesidir. AŞS., nr. 17, s. 127a-1.

⁷⁰ BOA. MAD., nr. 18817, s. 4.

⁷¹ BOA. MAD., nr. 6221 s. 11-12.

⁷² Bu meblağın 500 kuruşu menzilciye borçlanılmıştır. Fakat bu tarihte Adana halkının bu meblağı ödeyecek gücü olmadığından Adana valisi Abdurrahman Paşa Dergâh-ı Ali çavuşlarından Osman Çavuş'tan borç almak durumunda kalmıştır. AŞS., nr. 60, h. 128; Bir yıl sonra da değişen pek bir şey yoktur. 1163 yılı menzilin birinci taksiti 3.000 kuruş olmasının yanı sıra 130 kuruş vilayet zimmetinde alacağı vardır. AŞS., nr. 26, s. 90-1; H. 1128 (1715-1716) yılında menzilci olan Dayızade İbrahim Ağa'da kazanın 2.500 kuruş borcu kalmıştır. AŞS., nr. 39, s. 5-4.

⁷³ AŞS., nr. 38, h. 302; bazen tevzi defterlerinde menzile alınan saman gibi şeylerin meblağları ayrıca kaydedilmiştir. Nitekim H. 1158 (1745-1746) yılı tevzi defterinde menzile 400 kuruşluk saman alınmıştır. Yine aynı yıl Çopuzâde lakaplı kişiden 600 kuruş beygir bahası adı altında borç alınmıştır. AŞS., nr. 26, s. 17-2.

marifetiyle tespitinin yapılması ve varislere paylaşılması esasına dayandığı için bize çok yardımcı olmaktadır. Cemal Çetin Anadolu menzilleri üzerine yaptığı çalışmasında bir menzilhanede bulunan eşyaların listesini vermektedir. Buna göre günlük yaşam için orta halli sayabileceğimiz bir hanede neler bulunması gerekiyor ise menzilhanelerde bunlar bulunmaktadır. Battaniye, cezve, leğen, ibrik, kâse, kepçe, fiçı, leğen (çorba) körük, minder, kilim, sahan, sacayak, kahve güğümü ve ibriği, seccade, sini, şilte, tava, tencere, yastık, şamdan başı çekmektedir. Bütün bunların yanı sıra arpa, saman, ot, torba, yular, çılbur, kaltak, kolan, köstek, kuskun, semer, paldım, nal, mih, palan eyer gibi beygirlerin ihtiyaçları olan maddeler bulunmaktadır⁷⁴. Bizde H. 1127 (1715) yılında ölen Adana menzilcisi Esseyid Hasan bin Mustafa'nın terekesinden menzilhanede neler bulunduğuna dair fikir edinebiliriz diye düşünüyoruz. Terekede bulunanlar şunlardır: 5 deve, 2, camus, camus çifti aletleri ve menduruğu (?), 1 çift öküz, tencere ve kapak, sahan, lengeri, taba, leğen, güğüm, ibrik, güğüm tencere hoşab taşı, sof aba, sim raht, körük, ihram, yasdık, sini, halı seccade, köhne kapama, gömlek, don, kuşak, kilim, çul, kırmızı sof, döşek ve köhne çadır. Bütün bu eşyalar ortalama olarak 5-6 yolcunun ihtiyaçlarını giderecek nitelikte olmalıdır. Tereke içinde çadır ilgi çekicidir⁷⁵. Gebze menzilhanesinde de yaklaşık aynı eşyalar bulunmaktadır⁷⁶.

Bir menzilin asıl unsuru beygirlerdir. Bu nedenle beygir alımı, sayısı kimlere ne kadar beygir tahsis edileceği devlet tarafından tespit edilmiştir. Adana menziline yıllara göre kaç beygir bulunduğu üzerinde yukarıda durulmuş olmakla birlikte şer'iyeye sicillerinde menzile alınan beygirlerin sayısını takip edemez isek de kazanın ödediği beygir bahasını tespit edebiliyoruz. Buna göre H. 1145 (1732-1733) yılında 400 kuruş⁷⁷ bir yıl sonra ise 755 kuruş vilayet menzilciye beygir bahası ödemiştir⁷⁸. Bu miktar 1158 (1745-1746) yılında 600 kuruş olup, H. 1161 (1748) yılında 1.100 kuruşa çıkmıştır⁷⁹. H. 1167 (1753-1754) yılında ise menzilci Kadir Beşe'ye 650 kuruş ödeme yapılmıştır⁸⁰.

Bütün bunların yanı sıra kimi zaman menzilcilere menzilin parasının ödenememesi gibi durumlar söz konusu olmaktadır. Bu durumda kaza ileri gelenlerinden bazılarında borç alınmak suretiyle menzilcinin parası ödenmeye çalışılarak menzilin işlerinin aksamasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tevzi defterlerinde menzile dair ödemeler, alacak-verecek ve borç kayıtlarını tevzi defterlerinde bulmak mümkündür⁸¹. Mesela H. 1143 (1730-1731) yılında menzilin 3.000 kuruşu ahardan borç alınmıştır⁸². H. 1145 (1732-1733) yılında Hacı Ahmed Ağa'dan 1.500 kuruş borç alınmıştır. Yine aynı yıl menzile ödeme yapmak amacıyla 160 kuruş borç alınmıştır⁸³. H. 1147 (1734-1735) yılında menzilciye 300 kuruş borçlanılmıştır⁸⁴. H. 1161 (1748) yılında menzilin birinci taksitinin tutarı 6.000 kuruş olmakla birlikte menzilcinin Ahmed Paşa'ya verdiği beygir bedeli olarak 1.100 kuruş ve H. 1160 (1747-1748) yılından kalan alacağının da tahsilinin sağlanması istenmiştir⁸⁵.

⁷⁴ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 61, 74-81.

⁷⁵ AŞS., nr. 39, h. 145.

⁷⁶ Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", *Turkish Studies*, VIII/5, (Kış 2013), s. 106-107.

⁷⁷ AŞS., nr. 38, s. 66-1.

⁷⁸ AŞS., nr. 38, s. 17-2.

⁷⁹ AŞS., nr. 28, s. 23-1.

⁸⁰ AŞS., nr. 28, s. 154-1; nr. 26, s. 154-1; Ayrıca kaza ahali Kadir Beşe'ye menzilin birinci taksiti için 500 kuruş borçludur. AŞS., nr. 28, s. 74-1. Ödeme yapılmasında sıkıntı olmalı ki, bazergan esnafının borcun en azından bir kısmını eda etmesi istenmiştir. AŞS., nr. 28, s. 13-2.

⁸¹ Bu defterlerden bazı örnekler şunlardır: H. 1143 (1730-1731) yılı tevzi defterinde 10 aylık menzil mahı 9.500 kuruştur. AŞS., nr. 38, h. 149; H. 1153 (1740-1741) yılı taksit-i sanisi 4.000 kuruş, AŞS., nr. 136, s. 11b-1, 13b-1; H. 1156 (1743-1744) yılı ikinci taksiti 3.500 kuruş, AŞS., nr. 17, s. 16a-1; H. 1161 (1748) senesi ikinci taksiti 6.000 kuruş AŞS., nr. 26, s. 5-1; H.1162 (1748-1749) yılı ikinci taksiti 5.000 kuruştur. AŞS., nr. 60, h. 128;

⁸² AŞS., nr. 38, h. 149.

⁸³ AŞS., nr. 126, h. 189.

⁸⁴ AŞS., nr. 128, h. 50.

⁸⁵ Bütün bunları karşılamak amacıyla Adana menziline 2.500 kuruş takviye yapılmıştır. AŞS., nr. 28, s. 23-1.

Özellikle savaşların olduğu dönemlerde artan ulak trafiğine ve asker sevkiyatına bağlı olarak menzillerde sorunlar artmıştır⁸⁶. Devlet bu durumda Anadolu ve Rumeli'deki menzilleri yeniden düzenlemek ve nizam vermek üzere mübaşirler tayin ederek teftiş edilmelerini sağlamaktadır⁸⁷. Bunun haricinde ulakların ellerindeki emre muhalif fazla beygir talep etmeleri, menzilcilerin ellerinde menzil emri olmayanlara beygir vermeleri, ulaklara kılavuzluk yapmak ve beygirleri menzile geri getirmek üzere görevlendirilen sürücüler için de menzilcilerin ücret talep etmeleri sistemdeki sorunların odak noktasını oluşturmaktadır. Emirlerde ellerinde menzil emri olmayanlara, yazandan fazla beygir verilmemesi⁸⁸, her bir saat için 10 akçeden ayrı para alınmaması, menzilcilerin sürücüler için ulaklardan para talep etmemeleri menzil bulunan yerlerdeki kadı, naip ve menzilcilere emir gönderilmektedir. Bu meyanda Adana beylerbeyine, kadısına da emirler gönderilmiştir⁸⁹. Bütün bu sorunlar ulakların menzillerde gerekenden fazla süre kalmalarına, dolayısıyla emir komuta zincirinde aksamalara neden olmaktadır⁹⁰.

Tablo 1: Adana Menzilinın Beygir Trafiği⁹¹

Yıl	Kurdkulağı Menzili	Dölek Menzili	Toplam	Masraf
1117-1118	870	868	1738	108.000 ⁹²
1118-1119	905	769	1674	155.160 ⁹³
1119-1120	570	563	1133	
1120-1121	796	701	1497	138.420 ⁹⁴
1122-1123	1320	1383	2703	273.000 ⁹⁵
1123-1124	1312	1258	2570	235.000 ⁹⁶
1124-1125	1448	1400	2848	186.000 ⁹⁷
1127-1128	403	379	782	78.360 ⁹⁸
1129-1130	599	606	1205	
1131-1132	1742	1876	3618	173.200 ⁹⁹
1132-1133	1503	1330	2833	164.700 ¹⁰⁰
1133-1134	1807	1569	3376	150.000 ¹⁰¹

⁸⁶ Bu anlamda bir düzenleme için bütün menzillere gönderilen emir için bakınız: Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi (Sâmî ve Şâkir ve Subhî Târîhi)*, Haz: Mesut Aydın, İstanbul 2007, s. 261. Mesela Şark seferi nedeniyle menzillerdeki ulakların sayısında bir hayli artış olduğu ve buna bağlı olarak beygir sayısı arttığından dolayı saman, arpa olmak üzere ihtiyaçların arttığına dikkat çekilerek Adana Sancağı'ndaki kadı, naip ve ayanın gerekli tedbirleri almaları istenmiştir. Bunun için gereken meblağ olan 2.950 kuruş Adana Sancağı'ndaki kazalara pay edilmiştir. *AŞS.*, nr. 126, h. 189.

⁸⁷ Mesela bu anlamda Ahmed Ağa mübaşir olarak 29 Temmuz 1734 tarihli emirle görevlendirilmiştir. *BOA. MAD.*, nr. 3999, s. 125; H. 1152 (1739-1740) yılında ise Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarından Mustafa Ağa mübaşir tayin edilmiştir. *AŞS.*, nr. 134, h. 84, 131.

⁸⁸ Bu meyanda bir emir 23 Aralık 1727 tarihlidir. İn'am hükmüne riayet edilmesi hükmün temelini oluşturmaktadır. *AŞS.*, nr. 126, h. 73.

⁸⁹ *AŞS.*, nr. 39, s. 38, h. 52; s. 42, h. 59; nr. 129, s. 33a-1.

⁹⁰ *AŞS.*, nr. 126, h. 152.; Bir başka sorun da bir menzile en yakın diğer menzilin idaresinin kötü olmasıdır. Mesela H. 1159 (1746-1747) yılında Dölek menzili ve Kurdkulağı menzili perişan olduğundan Adana menziline gelen ulaklar Ulukışla ve Payas'a gitmek zorunda kalmışlardır. Bu ise yolun uzaması ve ulakların perişan olmasına neden olmaktadır. *AŞS.*, nr. 26, s. 9b-1.

⁹¹ Bu tabloya sürücüler dahildir.

⁹² *BOA. MAD.*, nr. 3217, s. 22a.

⁹³ *BOA. D.MKF.d.*, nr. 27911, s. 9.

⁹⁴ *BOA. D.MKF.d.*, nr. 27943, s. 9.

⁹⁵ *BOA. MAD.*, nr. 4004, s. 198.

⁹⁶ *BOA. D.MKF.d.*, nr. 27991, s. 1.

⁹⁷ *BOA. MAD.*, nr. 4004, s. 199.

⁹⁸ *BOA. C. NF.*, nr. 33/1636.

⁹⁹ *BOA. MAD.*, nr. 10492, s. 117.

¹⁰⁰ *BOA. MAD.*, nr. 10492, s. 117.

¹⁰¹ *BOA. MAD.*, nr. 10492, s. 117.

1134-1135	1363	1582	2945	150.000 ¹⁰²
1135-1136	1471	1422	2893	209.000 ¹⁰³
1136-1137	1584	971	2555	140.960 ¹⁰⁴
1179-1180	783	683	1466 ¹⁰⁵	
1183-1184	939	741	1680	170.000 ¹⁰⁶
1184-1185	819	815	1634	149.000 ¹⁰⁷
1186-1187	863	836	1699	120.000 ¹⁰⁸
1187-1188	1419	1357	2776	245.000 ¹⁰⁹
1189-1190	1174	1123	1822 ¹¹⁰	

Adana Menzilcileri

1697 yılından itibaren kurulan menzilhaneleri işletmek üzere menzilciler tayin edilmiştir¹¹¹. Bir menzile menzilci tayin edilebilmesi için menzilin bulunduğu kazanın ayanı, kadısı veya naibinin menzilci tayin edilecek kişiyi merkeze teklif etmesi gerekmektedir. Merkez teklif edilen kişiyi onayladığında tayin işlemi gerçekleştirilmiştir. Böylece menzilci görevine başlayabilmektedir¹¹². Menzilciye *Menzil Emini* adı da verilmekte olup kazanın bildiği güvendiği kısaca mutemet kişiler olması gerekmektedir ki, bu durum Adana menzilcileri için de geçerlidir. Menzillerdeki sorunlara binaen gönderilen emirlerde bu konuya özellikle dikkat çekilerek menzilcilerin cümlenin iftihar ettiği mutemet kişiler arasından görevlendirilmesi emredilmiştir¹¹³. Ayrıca menzilcilerin becerikli ve iktidar sahibi olmaları gerekmektedir¹¹⁴.

Adana menzilcileri de diğer bütün menzillerde olduğu gibi toplumun ileri gelenleri arasından seçilmiş olmalıdır. Zira hemen hemen bütün menzilciler ağa, beşe, seyyid, çelebi, hacı gibi unvanlar taşımaktadırlar. Nitekim İzmit menziline¹¹⁵, Antep menziline¹¹⁶, Gebze menziline¹¹⁷, Karahisar-ı Sahib menziline¹¹⁸, Tokat menziline¹¹⁹ aynı durumu gözlemlemek mümkündür. Tablo 1'de görüldüğü üzere Adana menzili genellikle bir kişi tarafından idare

¹⁰² BOA. MAD., nr. 10492, s. 118.

¹⁰³ BOA. MAD., nr. 10492, s. 118.

¹⁰⁴ BOA. MAD., nr. 10492, s. 118.

¹⁰⁵ BOA. C.NF., nr. 27 B 1324.

¹⁰⁶ BOA. MAD., nr. 3995, s. 117a.

¹⁰⁷ BOA. MAD., nr. 3995, s. 117a.

¹⁰⁸ BOA. MAD., nr. 3995, s. 117b.

¹⁰⁹ BOA. MAD., nr. 3995, s. 117b.

¹¹⁰ BOA. C. NF., nr. 32/1569; MAD., nr. 3995, S. 118A'da Kurdkulağı menziline 1714, Dölek menziline ise 1123 beygir gönderilmiştir. Toplamda ise 2837 beygir etmektedir ki, masrafı 200.000 akçadır. BOA. MAD., nr. 3995, s. 118a.

¹¹¹ Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 143-146.

¹¹² 1715 yılından itibaren menzilcilerin merkeze teklifinin menzilin bulunduğu kazanın ayanı tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Râşid, *Tarih*, IV, İstanbul 1282, s. 63.

¹¹³ BOA. MAD., 6221, s. 11-12, h. 3, Ca 1190; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, s. 177-179.

¹¹⁴ Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2009, s. 164.

¹¹⁵ Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur*, s. 15-16.

¹¹⁶ Hüseyin Çınar, "Osmanlı Ulak Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s. 631.

¹¹⁷ Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhaneleri", s. 109-110.

¹¹⁸ Mehmet Güneş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, X/ 3, 2008, s. 40.

¹¹⁹ Ali Açık, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhaneleri (1690-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/2, İzmir 2004, s. 15.

edilmiştir. Örneğin 1738¹²⁰, 1821¹²¹, 1767¹²² yıllarında Adana menzilcileri tek kişidir. Fakat zaman zaman menzilci olarak iki ya da üç kişi tayin edilmiştir. Mesela 24 Ocak 1740'da menzili idare edenler Mehmed bin Yusuf, Mehmed Beşe ve Mustafa adında üç kişidir¹²³. 1735 yılında da menzil ortaklık üzere idare edilmiştir. Menzilciler Yusuf Beşe, Mehmed Ali, ve Halil adında kişilerdir¹²⁴. Hatta 1737 yılında Adana menzilini Yusuf Beşe bin Ali Ağa ile kardeşinin oğlu yeğeni Hasan ile birlikte işletmektedirler¹²⁵. Ancak bu usul pek tercih edilmiyor olmalı böyle ortakların idare ettiği menzilci sayısı oldukça azdır. Menzilci olarak tayin edilen kişi illa ki Müslüman olmak zorunda değildir. Az da olsa zimmiler de menzilcilik görevine getirilmişlerdir. Adana menziline bu 1796 yılında vuku bulmuştur. Badu adlı zimmi menzilci olarak tayin edilmiştir¹²⁶.

Tablo 2: Adana Menzilcileri

Yıl	Menzilci
1102-1103	Süleyman ¹²⁷
1112	Seyyid Hasan ¹²⁸
1128-1129	Mehmed, Mehmed bin Ali ¹²⁹
1129-1130	Mehmed ¹³⁰
1137-1138	Hacı Mehmed Ağa bin İbrahim ¹³¹
1138-1139	Abdülaziz Ağa ¹³²
1139	Abdunnur Ağa bin İbrahim ¹³³
1139-1140	Molla Mustafa, Esseyyid İbrahim Çelebi ¹³⁴
1140	Hasan Ağa ¹³⁵
1144-1145	Aşçı(?) Mehmed Beşe ¹³⁶
1145	Mehmed Beşe ¹³⁷
1147-1148	Yusuf Beşe, Mehmed Ali, Halil ¹³⁸

¹²⁰ BOA. D. MKF. 29732, s. 2,

¹²¹ BOA. C. NF., nr. 27 B 1332.

¹²² BOA. C. NF., nr. 27 B 1324

¹²³ BOA. D.MKF., nr. 29555, s. 4.

¹²⁴ BOA. D.MKF., nr. 29054, s. 12.

¹²⁵ BOA. D.MKF., nr. 29301, s. 2.

¹²⁶ BOA. C. ML., nr. 393/16094.

¹²⁷ BOA. MAD., nr. 3858, s. 53b; Bu tarihte Ali Beşe, Halil ve Seyyid Hasan adlı kişiler 6 aylığına menzilci olarak tayin edilmişlerdir. Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı...*, s. 157.

¹²⁸ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı...*, s. 158.

¹²⁹ BOA. MAD., nr. 4004, s. 200.

¹³⁰ BOA. İE.ML., nr. 2581.

¹³¹ Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 268, 284.

¹³² Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri...*, s. 268; Bu menzilci atanmamış da olabilir. Çünkü bir başka hükümde menzilci tayini yeniden yapılmış ve Mehmed Ağa, Esseyyid Mustafa Çelebi ve Mehmed Ali menzili ortaklaşa idare etmek üzere görevi kabul etmişlerdir. Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri...*, s. 271.

¹³³ Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri...*, s. 428.

¹³⁴ Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri...*, s. 428.

¹³⁵ AŞS., nr. 126, h. 175.

¹³⁶ BOA. D.MKF., nr. 28950.

¹³⁷ AŞS., nr. 126, h. 281.

¹³⁸ BOA. D.MKF., nr. 29054; MAD., nr. 3995, s. 125; Bu tarihteki Adana Şer'iyeye Sicili menzil kaydında menzilci olarak sadece Yusuf Beşe'nin adı geçmektedir. AŞS., nr. 128, h. 50.

1148	Yusuf Beşe, Hasan ¹³⁹
1149-1150	Mehmed Beşe ¹⁴⁰
1150	Seyyid Hüseyin, Ali Ağa ¹⁴¹
1151-1152	Mehmed bin Yusuf, Mehmed Beşe, Mustafa ¹⁴²
1156	Esseyyid Hüseyin Çelebi ¹⁴³
1157	Ali Ağa, Hüseyin Çelebi ¹⁴⁴
1160	Esseyyid Hüseyin ¹⁴⁵
1160	Alemdar Esseyyid Mustafa Ağa ¹⁴⁶
1162	Kadir Beşe ¹⁴⁷
1163	Kadir Beşe ¹⁴⁸
1167	Kadir Beşe ¹⁴⁹
1169	Abdülkadir Beşe ¹⁵⁰
1175-1176	Essyyid Mehmed ¹⁵¹
1179-1180	Kadimzade Mehmed Ağa ¹⁵²
1181	Süleyman Beşe ¹⁵³
1185	İsmail ¹⁵⁴
1189	Ahmed Ağa ¹⁵⁵
1202	Mehmed ¹⁵⁶
1202-1203	Mehmed Ağa İbn-i Abdullah ¹⁵⁷
1204	Mustafa Ağa ¹⁵⁸
1211	Badu (?) ¹⁵⁹
1228	Dayızade İbrahim Ağa ¹⁶⁰

¹³⁹ BOA. *D.MKF.*, nr. 29301.

¹⁴⁰ BOA. *D.MKF.*, nr. 29372.

¹⁴¹ AŞS., nr. 17, s. 17a-1.

¹⁴² BOA. *D.MKF.*, nr. 29555.

¹⁴³ AŞS., nr. 23, s. 49-2; 50-2.

¹⁴⁴ AŞS., nr. 17, s. 18a-1, 54a-1; 56b-1.

¹⁴⁵ AŞS., nr. 26, s. 40-2.

¹⁴⁶ Sevim Yaşa, *27 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili H. 1160/M. 1747*, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2004, s. 122.

¹⁴⁷ AŞS., nr. 28, s. 55-1; nr. 26, s. 14-1.

¹⁴⁸ AŞS., nr. 26, s. 24-2.

¹⁴⁹ AŞS., nr. 28, s. 74-1; 138-2; nr. 26, s. 154-1.

¹⁵⁰ M. Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'iye Sicil Defteri...* s. 109.

¹⁵¹ BOA. *D.MKF.*, nr. 30027.

¹⁵² BOA. *C. NF.*, nr. 27 B 1324.

¹⁵³ AŞS., nr. 38, h. 302.

¹⁵⁴ BOA. *AE., I. Abdülhamid*, nr. 33/2511.

¹⁵⁵ BOA. *C. NF.*, nr. 32/1569

¹⁵⁶ Sevim Erdem, *65 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili H. 1200-1203/M. 1786-1789*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2004, s. 142.

¹⁵⁷ Sevim Erdem, *65 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili...*, s. 144; Daha önce menzilci olarak Muhammed Ağa tayin edilmiş iken 36 gün sonra sebep belirtilmeden menzilcilik görevini bırakmış ve yerine Mehmed Ağa menzilci nasp edilmiştir. Feyzi Kaplan, *6 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili (H. 1203/M. 1788-H. 1204/M. 1789)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 203.

¹⁵⁸ Feyzi Kaplan, *6 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili...*, s. 144.

¹⁵⁹ BOA. *C:ML.*, nr. 393/16094.

¹⁶⁰ AŞS., nr. 39, s. 4-5.

1232-1233	Ahmed ¹⁶¹
1237-1238	Kurd (?) Hüseyin ¹⁶²
1238-1239	Mir Osman ¹⁶³
1239-1240	Hasan ¹⁶⁴

SONUÇ

Sonuç olarak Adana menzili tarik-i cadde yani sağ kol üzerinde yer alan kadimden ola geldiği üzere varlığını devam ettiren bir menzildir. Böyle olmasının sebebi Adana'nın Anadolu'nun güneye açılan kapısı konumunda olmasının yanı sıra güneyin de Anadolu'ya giriş yerinde bulunmasıdır. Menzil teşkilatının oluşturulması ile birlikte kurulan Adana menziline işleyişinde kimi zaman devletin içinde bulunduğu duruma binaen sorunlar ortaya çıkmıştır. Çok olmamakla birlikte kimi zaman Adana'ya özgü sorunlar yaşanmıştır. Genel sorunların başında Şark seferleri nedeniyle artan ulak trafiğine bağlı olarak menzilin beygir sayısının artmasıdır. Beygir sayısının artması masrafların artması anlamına gelmektedir ki, menzilin işleyiş sürecinde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumda devlet imdâdiyye adı altında çevre kazalardan takviye yapılmasını sağlamıştır. Ancak bütün bunlara rağmen menzillerdeki sorunlar sona ermemiş devlet müteaddit defalar menzilleri nizama sokmak amacıyla fermanlar göndermekten hali kalmamıştır. Mübaşirler görevlendirmek suretiyle menzilleri teftiş etmeye gayret etmiştir. En nihayetinde Sultan II. Mahmud menzilleri kirahaneye çevirmiş ve posta teşkilatının kurulmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Adana menziline gelişim süreci de bu doğrultuda olmuştur. Önce kirahaneye çevrilen menzil, posta teşkilatının kurulması ile işlevini kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

- Adana Şer'iyye Sicili, nr. 17, 23, 26, 28, 38, 39, 60, 125, 126, 128, 129, 134, 136.
- BOA. MAD., nr. 3179, 3217, 3858, 3878, 3995, 3999, 4004, 4108, 6221, 9031, 9943, 10492, 18817.
- BOA. KK., nr. 2555, 2996.
- BOA. A.DVN. MHM., nr. 94, 57.
- BOA. D.MKF., nr. 27911, 27991, 27943, 28474, 28846, 28950, 29054, 29253, 29301, 29372, 29894, 29944, 29555, 30027, 30168, 31732, 29732, .
- BOA. C.AS., nr. 1107/48964.
- BOA. C.NF., nr. 48/2395, 27 B/1332, 48/2393, 27 B 1324, 32/1569, 33/1636, 16148, 1107/48964,
- BOA. C.ML., nr. 393/16094.
- BOA. ML. VRD.d., nr. 4965.
- BOA. İE. ML., nr. 2581.
- BOA. AE., I. Abdülhamid, nr. 33/2511.
- Açikel, A. (2004). Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX (2), 1-33.
- Akgündüz, M. (2005). Surre-i Hümâyûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü. *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (22), 107.

¹⁶¹ BOA. MAD., nr. 9031, s. 93.

¹⁶² BOA. MAD., nr. 9031, s.93.

¹⁶³ BOA. MAD., nr. 9031, s. 99.

¹⁶⁴ BOA. MAD., nr. 9031, s. 99.

- Akıl, H. (2006). Eski Halep Yolu Üzerinde Kurt Kervansarayı ve Camisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV(3), (Arkeoloji Özel Sayısı), 141-160.
- Atalar, M. (1991). *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atalar, M. (1993). Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837), *OTAM*, (4), 43-90.
- Baş, Y. (2013). XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi. *Turkish Studies*, VIII(5), 101-126.
- Baştürk, S. (2013). Bir Hac Yolcusunun Gözünden İstanbul'dan Hicaz'a Osmanlı Şehirleri. *International Journal of Human Sciences*, (10)1, 148-161.
- Çetin, C. (2009). *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*. Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, C. (2013). Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci, *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*. (Edit. Hasan Bahar vd.), Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiye Enstitüsü, 443-466.
- Çetin, C. (2013). *Ulak Yol Durak*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Çınar, H. (1999). Osmanlı Ulak Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri. (Editör: Güler Eren). *Osmanlı III*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 627-637.
- Coşkun, M. (2001). Station of the Pilgrimage Route İstanbul to Mecca Via Damascus on the Basis of the Menazilü't-Tarik İla Beyti'llahi'i-'Atik By Kadri (17th Century). *Osmanlı Araştırmaları*, (21). 307-322.
- Darkot, B. (1978). "Adana", *İslam Ahsiklopedisi*, C.1, İstanbul: MEB Yayınları, 127-128.
- Develioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğancı, K. (2007). *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik Bir İnceleme)*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elam, N. (2011). Bizans Anadolu'sunun Ticari ve Dinî (Hac) ve Askeri Yol Ağı. *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, I, İzmir: 545-564.
- Erdem, S. (1988). Adana, *TDVİA I*, İstanbul: 348-349.
- Erdem, S. (2004). *65 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili H. 1200-1203/M. 1786-1789*. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evliyâ Çelebi (1999). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, III (Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul.
- Genç, S. (2013). *Lale Devrinde Savaş*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Güneş, M. (2008). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri. *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi*, X (3), 36-63.
- Halaçoğlu, Y. (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayını.
- Halaçoğlu, Y. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Osmanlı Araştırmaları*, II, 146-155.
- Halaçoğlu, Y. (2004). "Menzil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, İstanbul, 159-161.
- Harekat, İ. (1999) "Berid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 498-501.
- Heywood, C. (1999). Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler, (Ed: Elizabeth A. Zachariadou), *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, İstanbul: 138-160.
- Kaplan, F. (1996). *6 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1203/M. 1788-H. 1204/M. 1789)*. Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kurt, M. (2008). Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi. *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi*, X (3), 117-133.
- Kurt, M. (2010). Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV (2), 483-501.
- Kurt, Y. (1992). *XVI. Yüzyılda Adana Tarihi*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lütfi Paşa (1326). *Âsafnâme*, İstanbul.
- Mustafa Alı, *Nushatu's-Selâtin*, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 311.
- Pehlivan, E. (2010). *Doğu Trakya'da Roma Dönemi Yolları*. Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Râşid (1282). *Tarih*, IV, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1965). Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi, *Belgeler*, II (3-4), Ankara, 43-81.
- Sak, İ. ve C. Çetin (2005). XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 119-260.
- Tongur, H. (1946). *Türkiye'de Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, A. (2006). Hitit İmparatorluğu'nunYıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV (3), (Arkeoloji Özel Sayısı), 67-102.
- Ünal, A. (2006). Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV (3) (Arkeoloji Özel Sayısı), 15-44.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul.
- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi (2007). *Subhî Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, Z. (1996). *30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*. Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yağcı, Z. G. (2015) Osmanlı Menzil Teşkilatı İçerisinde İzmit Menzili ve Önemi. *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, 3-5 Nisan, Kocaeli*, 15-16.
- Yaşa, S. (2004). *27 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili H. 1160/M. 1747*. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, N. (1990) II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: "Ref -i. Menzil Bedeli. *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildiriler*, İstanbul, 157-192.
- Yörük, S. (2011). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*. Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yörük, S. (2012). Adana Şehrinin Tarihi Gelişimi (XVI-XVIII. Yüzyıllar), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXI (3), 287-308.